

УДК: 159.922.8; 159.942.5; 159.944.3

orcid.org/0000-0002-1699-7859

dx.doi.org/10.5281/zenodo.60181

О.І. Кузнецов

Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ПРЕСИНГИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПСИХІЧНИХ СТАНІВ СТУДЕНТІВ У РІЗНИХ УМОВАХ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається проблема психічних станів студентів в різних умовах навчальної діяльності: на семінарі, лекції та вдома при підготовці до занять. Досліджено структуру психічних станів студентів у різних умовах навчальної діяльності та їх зв'язок із стрес-факторами (пресингами) навчальної діяльності.

Ключові слова: психічний стан, навчальна діяльність студентів, психічні стани студентів на семінарі, лекції та вдома при підготовці до занять, стрес-фактори (пресинги) навчальної діяльності.

А.И. Кузнецов

ПРЕССИНГИ КАК ДЕТЕРМИНАНТА ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ СТУДЕНТОВ В РАЗНЫХ УСЛОВИЯХ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматривается проблема психических состояний студентов в различных условиях учебной деятельности: на семинаре, лекции и дома при подготовке к занятиям. В исследовании представлена структура психических состояний студентов в разных условиях учебной деятельности и их связь со стресс-факторами (прессингами) учебной деятельности.

Ключевые слова: психическое состояние, учебная деятельность студентов, психические состояния студентов на семинаре, лекции и дома при подготовке к занятиям, стресс-факторы (прессинги) учебной деятельности.

O.I. Kuznetsov

THE PRESSURES AS DETERMINANT OF MENTAL STATES OF STUDENTS IN DIFFERENT CONDITIONS OF EDUCATIONAL ACTIVITY

In article is considered the problem of mental states of students in various conditions of educational activity: at a seminar, lecture and at home during the preparation for lessons. In research is presented the structure of mental states at students in different conditions of educational activity and their connection with a stress factors (pressures) of educational activity.

Keywords: a mental state, educational activity of students, mental states of students at a seminar, lecture and at home during the preparation for lessons, a stress factors (pressures) of educational activity.

Актуальність дослідження. У сучасній психології категорія психічного стану помітно поступається поняттям психічного процесу і психічної властивості особистості. Різноманіття психічних станів відображає багатство взаємозв'язків суб'єкта з навколишнім середовищем (М.А. Кузнецов, М.Д. Левітов, Б.Ф. Ломов, С.Д. Максименко, В.М. М'ясищев). Психічні відносини мають рівневу природу (Т.О. Немчин; Л.В. Куліков), підпорядковуються закономірностям фазової динаміки, обумовленої процесом діяльності та спілкування суб'єкта (Ю.Є. Сосновікова). Вони формують особливі семантичні простору, за допомогою динаміки яких психічні процеси суб'єкта через стани переходять у властивості особистості (О.О. Прохоров). Надзвичайно актуальною є наукова та практична проблема регуляції психічних станів (Л.Г. Дика, Л.А. Китаєв-Смик, О.О. Прохоров, А.Я. Чебикін) [1 – 6]. Навчально-пізнавальна діяльність студентів в умовах навчання у виші є дуже впливовим предиктором їх психічних станів [5]. У свою чергу, домінуючі психічні стани виступають у ролі контексту, в рамках якого з тією, чи іншою ефективністю відбувається опір стресовим факторам у навчальній діяльності.

Метою нашого дослідження є визначення зв'язку між стрес-факторами навчальної діяльності студентів та функціональними системами їх психічних станів в різних умовах навчальної діяльності. Реалізація мети дослідження передбачала наступні завдання дослідження:

1. Визначити функціональні системи психічних станів студентів на семінарському занятті, лекції та під час навчальної роботи вдома.
2. Визначити кореляційні зв'язки між показниками стрес-факторів студентів та функціональними системами психічних станів.

Організація емпіричного дослідження. Вибірку досліджуваних склали студенти 2-х – 5-х курсів Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (факультети психології та соціології, художньо-графічний). Повну тестову батарею пройшли 309 студентів, з них – 43 юнаки і 266 дівчат у віці від 17 до 28 років.

Методи дослідження.

1. *Методика діагностики схильності студентів до дії різних видів пресингу (стрес-факторів), пов'язаних з навчальною діяльністю.* Для діагностики ступеня схильності до дії пресингів, що виявляються в процесі навчальної діяльності студентів, використовувався опитувальник, розроблений М.А. Кузнецовим [5]. Досліджуваному пропонується оцінити за п'ятибальною шкалою (від 0 балів – «ні» до 4 балів – «так») кожне з 40 тверджень, що представляють собою різні відповіді на питання: «Що мене дратує (не подобається) у навчальній діяльності у виші?». Визначалася міра схильності дії таких пресингів, як: 1) поведінка та дії однокурсників,

2) поведінка та дії викладача, 3) організація навчального процесу, 4) умови навчання і 5) власні особистісні якості, вміння знання.

2. *Перелік психічних станів, створений О.О. Прохоровим* [7]. Перелік містить 74 стани, розташовані в алфавітному порядку. Досліджуваний оцінював наявність у себе кожного з цих станів за допомогою шестибальної шкали (від «0» – даний стан відсутній до «5» – даний стан максимально виражено). Даний перелік заповнювався кожним досліджуваним тричі (з трьома різними інструкціями): вимагалось оцінити свої стани на семінарському занятті, на лекції та під час навчальної роботи в домашніх умовах.

Результати дослідження. Для виявлення прихованих (латентних) змінних, що визначають різноманіття психічних станів студентів на семінарському занятті, лекції та в умовах навчальної діяльності вдома був використаний експлораторний факторний аналіз методом головних компонент. Обертання проводилося за допомогою процедури варімакс.

У структуру психічних станів студентів *на семінарському занятті* входять п'ять факторів (53,4% загальної дисперсії). Перший фактор (факторна вага – 11,039; 18,75 поясненої дисперсії) виявився навантаженим задоволенням (0,778), щастям (0,778), замилюванням (0,776), веселістю (0,749) та іншими, в більшості своїй, – емоційними, станами. Тому він отримав назву «*Фактора позитивного настрою*», який відповідальний за виникнення у студентів загального позитивного емоційного фону, необхідного для успішної навчальної роботи на семінарському занятті. Другий за значимістю фактор (7,213; 12,2%), – навпаки, виявився навантаженим негативними станами – страхом (0,783), занепокоєнням (0,780), напруженістю (0,771), беспорядністю (0,718), труднощами (0,716) та іншими станами, що свідчать про емоційні труднощі і проблеми, що виникають у студентів на семінарі. Фактор був визначений як «*Страх і напруженість*». Третій фактор (5,254; 8,9%) був визначений як «*Працездатність і концентрація на завданні*», так як психічні стани, що входять в його структуру – важливі умови виконання людиною цілеспрямованої діяльності та досягнення продуктивного результату: стан працездатності (0,635), посидючість (0,630), зібраність (0,610) та інші. Четвертий фактор (5,041; 8,5%), як і другий – відображає внутрішні психологічні перешкоди на шляху суб'єкта до мети. За змістом категорій, що увійшли до нього, він був названий «*Імобілізаційним*». Стани, що в нього включені, пошкоджують процес інформаційної взаємодії суб'єкта з середовищем (нудьга – 0,779), знижують рівень неспання, відводячи людину від «оптимуму емоційного збудження» (сонливість – 0,729), ефективно перешкоджають здійсненню вольового акту (лінь – 0,707). Нарешті, п'ятий фактор (3,014; 5,1%) виявився навантаженим оцінками за двома станами – азарту (0,577) і збу-

дження (0,562). «*Азартне збудження*» на семінарському занятті не випадкове (принаймні, у деяких студентів), так як таке заняття супроводжується елементами змагання та суперництва, диференційованим оцінюванням успішності студентів, а іноді – певною психологічною грою, в ході якої недостатньо підготовлений студент намагається перехитрити викладача, імітуючи сумлінність і прагнучи до незаслужено високих оцінок.

Розглянемо результати факторного аналізу показників міри вираженості психічних станів студентів *на лекції*, структура представлена п'яти-факторною моделлю, що в сукупності пояснюють 50,3% сумарної дисперсії. Перший фактор «*Працездатність і концентрація на завданні*» (5,769; 11,3%) є відповідальним за прояв тих психічних станів, які увійшли в структуру аналогічного фактора при аналізі переживань на семінарському занятті (увага, бажання вчитися, цілеспрямованість, тощо). Інтерес – це емоційно-мотиваційне явище (Изард, 1999), найважливіше з психологічних конструктів, що спонукають людину до пізнавальної (Маришук, 1974) діяльності і, зокрема – до навчальної діяльності (Рубінштейн, 1992) і, зокрема – до навчальної діяльності (Щукіна, 1971). Зрілі форми інтересу, що сформувалися стихійно, або внаслідок спеціальних формувальних впливів (наприклад, в умовах розвиваючого навчання (Дусавицький, Заїка, 2011) є найважливішою внутрішньою умовою повноцінного навчання у студентів, елементом їх готовності до сприйняття і переробки інформації на лекції. У структуру першого фактора на лекції не входить стан терпіння, тоді як на семінарі цей фактор містить у собі такий елемент.

Другий за значимістю фактор актуалізації психічних станів студентів на лекції – «*Рішучість і впевненість у собі*» (5,62; 11,1%). Він відповідає за прояв у поведінці низки вольових і емоційно позитивних станів, які зазвичай супроводжують процес значущою і успішною діяльністю людини – рішучість (0,608), задоволеність (0,601), задоволення (0,591), розв'язність (0,591), почуття зверхності (0,584) та інші. Досить близьким (за змістом і сутністю) до другого фактору виявився третій фактор, який отримав назву «*Позитивний настрій*» (5,597; 11,0%). Настільки близьким, що показники двох станів статистично значимо корелюють не тільки з другим, але і з третім чинником. Мова йде про стани радості (0,531) і щастя (0,512). Зміст другого фактора розкривається в емоційних (доброта (0,661), любов (0,615), веселість (0,595) і ін.) й активаційних (активність (0,533), бадьорість (0,531)) станах.

Два останніх фактори відображають (на «мові» психічних станів) труднощі і внутрішні проблеми, з якими студентам доводиться стикатися і які їм доводиться долати на лекції. Так, четвертий фактор отримав назву «*Напруженість*» (4,516; 8,9%). Ця латентна змінна визначає динаміку станів напруженості (0,820), нервозності (0,747), хвилювання (0,730), за-

клопотаності (0,667). Фактор напруженості на лекції структурно менш різноманітний і, що найбільш істотно, вільний від страху, безвиходу, безпорадності і переживання фрустрації. П'ятий, – *«Імобілізаційний»*, – фактор (4,505; 8,8%) проявляється на лекції майже так само, як і на семінарському занятті – за допомогою таких станів, як сонливість (0,765), нудьга (0,734) лінь (0,733), втома (0,661), апатія (0,574). Однак, є й відмінність: іммобілізаційним елементом на лекції виступив також стан мріяння (0,582), тобто відволікання студента від думки лектора, відхід у фантазії (що, власне кажучи, є одним з механізмів психологічного захисту від інформаційного стресу).

Факторна структура психічних станів студентів в умовах *навчальної роботи вдома* пояснюється шестифакторною моделлю (54,4%). Найбільш значущим в цій структурі є фактор *«Позитивного настрою»* (9,407; 16,8%), з яким на статистично значущому рівні корелюють показники 14-ти станів. Переважна більшість з них – емоційні (щастя – 0,832, радість – 0,822, любов – 0,772, задоволення – 0,760, веселість – 0,756 та ін.), але є і вольові (смівливість – 0,554, рішучість – 0,510) і навіть розумові (мріяння – 0,559).

Другий за значимістю фактор – *«Працездатність і концентрація на завданні»* (7,245; 12,9%), що виявляється, насамперед, у мотиваційних (бажання вчитися – 0,801, інтерес – 0,762, цілеспрямованість – 0,750 та ін.), атенційних (увага – 0,784), активаційних (активність – 0,645, бадьорість – 0,544 і ін.) і вольових (посидючість – 0,575, наполегливість – 0,567, зібраність – 0,547 та ін.) станах. *«Напруженість і іммобілізація»* об'єдналися в третьому факторі (7,219; 12,9%), хоча в умовах семінару та лекції вони були розведені. Усередині цього фактора елемент напруженості переважає над елементом іммобілізації: показники першого корелюють з фактором загалом більш тісно, ніж показники другого. Фактор змістовно наповнений, в першу чергу, станами напруженості (0,821), нервозності (0,813), занепокоєння (0,737), хвилювання (0,705), труднощі (0,681), коливання (0,680), досади (0,660) і т.п. Однак певною мірою присутні також іммобілізаційні – нудьга (0,613), сонливість (0,545).

Три останніх фактори не дуже значні за своєю вагомістю в факторній структурі, однак важливі тим, що досить тонко відображають специфіку навчальної роботи студента саме в домашніх умовах. Навчальна робота вдома не настільки чітко регламентована у часі та просторі, як це буває в аудиторії. Домашня ситуація містить ряд специфічних «відволікаючих сигналів» і «конкуруючих стимулів», які можуть заволодіти увагою студента, перенаправити його когнітивні ресурси та енергію на інші цілі, активувати інші, не пов'язані з навчальною діяльністю, мотиваційні системи (розваги, перегляд телепередач, виконання замісної діяльності, спорт, ро-

бота по господарству, відхід від якої-небудь продуктивної діяльності, спілкування з близькими, включаючи конфлікти з ними, їжа, тощо). У той же час домашня ситуація звична; вона може сприяти максимальному і найбільш ефективному зосередженню студента на навчальних завданнях, сприяти оптимальному чергуванню роботи та відпочинку, досягненню найкращої «впрацьовуваності». Відсутність викладача і одногрупників у суттєвій мірі нівелюється завдяки широкому розповсюдженню комп'ютерів, сучасних інформаційних систем (електронних бібліотек, довідників, енциклопедій тощо), програмних продуктів, які суттєво полегшують процес навчання. Миттєвий обмін повідомленнями, контакти в соціальних мережах, можливість прийняття одини одного у вигляді веб-камер та ін. вносять елементи дистанційного навчання в роботу кожного студента, позбавляють від труднощів навчання у вищій докомп'ютерної епохи.

Четвертий фактор «*Безтурботності і пасивності*» (2,518; 4,5%) отримав назву, яка відповідає двом станам, які увійшли до його структури: безтурботність (0,642) і лень (0,564). Він виражає той факт, що навчання в домашніх умовах у студентів може бути порушено спокусливою можливістю нічого не робити, відпочити, максимально відволіктися від активної навчальної діяльності. П'ятий і шостий фактори, навпаки, відображають переваги домашньої ситуації для організації ефективної навчальної діяльності. Фактор «Спокій» (2,140; 3,8%) активує такі важливі для повноцінної роботи психічні стани, як спокій (0,581) і терпіння (0,506). Перший стан є емоційним і свідчить про те, що суб'єкт позбавлений від коливань емоцій і перепадів в рівні їх інтенсивності. Тим самим створюються психологічні (когнітивні, мотиваційні, особистісні) та психофізіологічні умови для досягнення рівня оптимального для даної діяльності збудження.

Присутність у факторній структурі фактора «*Легкості і незалежності*» (1,976; 3,5%) пояснюється тим, що вдома зі студента «спадає тягар відповідальності»: асиметричний розподіл обов'язків і прав у системі «викладач – студент», що служить джерелом напруги і стресу у останнього, в домашніх умовах скасовується, пом'якшується, стає фоновим. Вантаж навчальних турбот студента вдома починає здаватися не таким важким, яким він сприймався в аудиторії (полегшення – 0,553). Крім того, вдома студент відчуває себе більш незалежним, ніж у вищій (0,527).

Розглянемо коефіцієнти лінійної кореляції r_{xy} К. Пірсона між показниками стрес-факторів навчальної діяльності і факторів, що структурують психічні стани студентів на семінарі, лекції та під час навчальної роботи в домашніх умовах.

Виникнення на семінарі негативних емоційних станів неспокою, напруженості, безпорадності, страху, пригніченості, стурбованості найбільш

шою мірою притаманне студентам, які стурбовані браком знань і умінь, відсутністю необхідних для успішного навчання особистісних якостей ($r_{xy} = 0,30$; $p < 0,000005$). Мова тут йде про тенденції низько оцінювати свої вольові якості, можливості пам'яті, мислення, уваги. Такі студенти пов'язують недоліки навчального процесу з собою (відзначають у себе відсутність навичок ефективного розпорядження часом, наявність ознак прокрастинації – тенденції відкладати вирішення важливих питань «на завтра», труднощі в розумінні навчального матеріалу, тощо).

Для актуалізації психічних станів, що входять в структуру фактора «Страх і напруженість» виявилися також істотними такі стрес-фактори навчально-пізнавальної діяльності, як стосунки з іншими студентами ($r_{xy} = 0,14$; $p < 0,05$) і умови навчання ($r_{xy} = 0,17$; $p < 0,05$). Імовірність виникнення та інтенсивність переживання цих станів на семінарі істотно підвищені у тих досліджуваних, яких «зачіпають» дії і вчинки одногрупників (їх спроби виділитися, прояви недружелюбності, недисциплінованості, запізнення на заняття, балакучість, спроби маніпулювати викладачем, тощо). Концентрація уваги на «незручність аудиторій», «неналежній поведінці лаборантів кафедр, співробітників деканату», «хронічній нестачі підручників, навчальних посібників та технічних засобів навчання» також пов'язана з виразністю психічних станів з групи «Страх і напруженість».

Пресинг «Особистісні якості, знання та вміння» виявився значущим для актуалізації на семінарі іммобілізаційних психічних станів 4-го фактора – ліні, апатії, втоми, сонливості і нудьги ($r_{xy} = 0,26$; $p < 0,0001$). Якщо студент незадоволений собою, своєю здатністю сприймати, обробляти й ефективно використовувати навчальну інформацію, раціонально структурувати навчально-пізнавальну діяльність, то ймовірність «відходу» в ці іммобілізаційні стани під час семінарського заняття істотно підвищується. Цьому ж сприяють: хронічне невдоволення організацією навчального процесу ($r_{xy} = 0,19$; $p < 0,01$), тобто «занадто важкі завдання», «занадто багато пар в день», «несподівані контрольні перевірки знань, зміни в звичному розкладі» і т.п.; схильність студента надмірно реагувати на «проступки» одногрупників ($r_{xy} = 0,17$; $p < 0,05$); низька оцінка умов, в яких в даному виші здійснюється процес навчання ($r_{xy} = 0,15$; $p < 0,05$).

Єдиний негативний статистично значимий коефіцієнт кореляції був отриманий для показників 3-го фактора («Працездатність і концентрація на завданні») і пресингу «Особистісні якості, знання, вміння» ($r_{xy} = -0,20$; $p < 0,005$). Цей зв'язок свідчить про більш високу ймовірність актуалізації та розгортання на семінарському занятті конструктивних станів цілеспрямованості, уваги, зібраності, працездатності, розуміння, терпіння, посидючості у студентів, які не схильні докоряти собі за невміння працювати, за брак знань, умінь, старанності. Їм не властива зайва самокритика і навми-

сне вишукування в собі будь-яких недоліків когнітивного функціонування.

Цілком зрозумілим і закономірним представляється тісний зв'язок станів, об'єднаних у 5-му, – «Азартному», – факторі з показником чутливості до пресингу «Взаємовідносини з викладачем» ($r_{xy} = 0,17$; $p < 0,05$). Збуджуючись і проявляючи азарт на семінарі, такі студенти отримують можливість змагатися з викладачем, який їм не подобається і є для них джерелом стресу. Так, «манівцями» і в культурно прийнятній формі (через стан азарту в умовах семінарського заняття) у студентів може бути виражене невдоволення поведінкою і діями викладача, його педагогічним стилем і манерою спілкування зі студентами.

Показники 1-го фактора («Позитивний настрій»), відповідального за актуалізацію на семінарі позитивних емоційних станів, ні з одним з показників чутливості до дії пресингів навчально-пізнавальної діяльності не пов'язані ($r_{xy} = -0,20$; $p < 0,005$).

Статистично значимі кореляції між показниками пресингів навчально-професійної діяльності та факторами психічних станів студентів на лекції частково схожі з коефіцієнтами кореляції, одержаними для ситуації семінару. Однак лекційна ситуація за низкою ознак істотно відрізняється від семінару.

По-перше, подібність лекції та семінару полягає в тому, що іммобілізації психічні стани, які підтримуються на них, виникають в тісному зв'язку з показниками чутливості студентів до пресингу навчальної діяльності. В лекційній ситуації (як і під час семінару) діє наступне правило: чим більше схильний студент помічати «непорядні» вчинки однокурсників, виділяти недоліки організації і «погані» умови навчального процесу, чим більш він незадоволений своїми особистісними якостями (невмінням вчитися і т. ін.), тим інтенсивніше і частіше він переживає на лекції психічні стани, що входять в структуру 5-го, – «іммобілізаційного», – фактора (лінь, апатія, втома, нудьга, сонливість і т.п.). Коефіцієнти кореляції даного чинника з показниками пресингів при цьому варіюють від $r_{xy} = 1,14$ до $r_{xy} = 0,28$, а значення показника рівня значущості – від $p < 0,05$ до $p < 0,00005$. Однак слід зазначити, що такий вид пресингу навчальної діяльності, як «Взаємовідносини з викладачами» (тенденція негативно реагувати на вчинки і дії викладача, його стиль ведення занять, рівень професійної підготовки тощо), мабуть, не має відношення до виникнення іммобілізаційних психічних станів студентів на лекції (це ж було виявлено і щодо ситуації семінарського заняття).

По-друге, як і на семінарі, на лекційному занятті позитивні емоційні стани, що утворюють фактор «Позитивного настрою», актуалізуються і підтримуються поза будь-якого зв'язку зі ступенем схильності студентів

до впливу пресингу навчально-пізнавальної діяльності.

По-третє, показники 4-го фактора («Напруженість») виявилися позитивно пов'язаними з чутливістю студентів до пресингу «Умови навчання» ($r_{xy} = 0,22$; $p < 0,001$) і «Особистісні якості, знання та вміння» ($r_{xy} = 0,25$; $p < 0,0005$). (Така структура взаємозв'язків повторює те, що було виявлено на семінарі щодо станів, об'єднаних фактором «Страх і напруженість»).

Головна відмінність лекційної ситуації від ситуації семінару – це значно більш виражена участь показників чутливості до пресингу навчально-пізнавальної діяльності у стримуванні конструктивних розумових, мотиваційних, вольових і активаційних станів, що утворюють фактор «Працездатність і концентрація на завданні». Вдалося довести, що стани уваги, цілеспрямованості, посидючості, працездатності, зібраності, інтересу, бажання вчитися на лекції виявляються насамперед у таких студентів, які «не зацікалюються» на дрібних дефектах в організації навчального процесу ($r_{xy} = -0,17$; $p < 0,05$), не звертають уваги на неоптимальні умови навчання ($r_{xy} = -0,15$; $p < 0,05$), що не занурюються в самокритику, болісно переживаючи нестачу знань, умінь і «недоліки» власної особистості, що роблять їх начебто «не здатними до повноцінного засвоєння навчального матеріалу» ($r_{xy} = -0,19$; $p < 0,005$).

Чутливість до пресингу навчальної діяльності (виключаючи лише показник «Взаємовідносини з викладачами») виявилася надзвичайно важливою для розгортання та підтримання в психіці студентів станів напруженості та іммобілізації (3-й фактор) у процесі навчальної діяльності в домашніх умовах. Мова йде про функціональну систему станів, що включає в себе нервозність, напруженість, неспокій, хвилювання, нудьгу, сонливість, втому, безвихідь, досаду, коливання і т.п. Це в основному – негативні емоційні стани, що перешкоджають досягненню цілей навчальної діяльності. Вони утворюють постійний емоційний фон навчальної діяльності вдома у студентів, які демонструють майже тотальне невдоволення навчально-пізнавальною діяльністю. Це – невдоволення своїми якостями суб'єкта даної діяльності ($r_{xy} = 0,40$; $p < 0,000001$), негативна реакція на умови, в яких студент навчається ($r_{xy} = 0,27$; $p < 0,0001$), схильність драгуватися у зв'язку з «поганою» організацією навчального процесу ($r_{xy} = 0,23$; $p < 0,001$), невдоволення людьми, разом з якими доводиться вчитися ($r_{xy} = 0,19$; $p < 0,005$).

Схильність до перебільшених негативних реакцій на «недоліки» викладача, умови та організації навчального процесу виявилися тісно пов'язаними з підвищеною ймовірністю віддаватися лінії, бути безтурботним і пасивним під час навчальної роботи в домашніх умовах. Стани 3-го фактора «Безтурботність і пасивність») корелюють на статистично значущому рівні з трьома показниками чутливості до пресингу навчальної діяль-

ності (від $r_{xy} = 0,13$ до $r_{xy} = 0,18$) на рівнях значущості $p < 0,05$ і $p < 0,01$, а також із загальним показником ($r_{xy} = 0,16$; $p < 0,05$).

Стосовно ситуації навчальної роботи вдома повторюється «наскрізна» закономірність, яка раніше була виявлена для ситуацій семінару та лекції: невдоволення собою, своїми особистісними якостями, знаннями та вміннями перешкоджає актуалізації психічних станів, що відносяться до фактору «Працездатність і концентрація на завданні» ($r_{xy} = -0,26$; $p < 0,0005$).

Висновки. Різноманіття психічних станів студентів на семінарі, лекції та в умовах самостійної навчальної роботи визначається невеликою кількістю латентних змінних, кожна з яких лежить в основі відповідної функціональної системи станів. Для ситуації семінару це функціональні системи «Позитивний настрій», «Страх і напруженість», «Працездатність і концентрація на завданні», «Імобілізація», «Азарт»; для лекції – «Працездатність і концентрація на завданні», «Рішучість і впевненість в собі», «Позитивний настрій», «Напруженість», «Імобілізація»; для самостійної навчальної роботи – «Позитивний настрій», «Працездатність і концентрація на завданні», «Напруженість та іммобілізація», «Безтурботність і пасивність», «Спокій», «Легкість і незалежність». Дані функціональні системи включають в себе психічні стани, що переважно «збігаються» (наприклад, «Працездатність і концентрація на завданні», «Позитивний настрій» «Рішучість і впевненість в собі») і «не збігаються» (наприклад, «Імобілізація», «Страх і напруженість») з цілями навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Схильність до дії стрес-факторів (пресингу) навчально-пізнавальної діяльності передбачає актуалізацію та розгортання психічних станів іммобілізаційного характеру, а також станів, що входять у функціональну систему «Страх і напруженість».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В.А. Бодров. — М.: ПЕР СЭ, 2006. — 528 с.
2. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. Психологическая антропология стресса / Л.А. Китаев-Смык. — М.: Академический проект, 2009. — 943 с. — (Технологии психологии).
3. Кузнецов О.І. Мотиваційні особливості академічної саморегуляції студентів / К.І. Фоменко, О.І. Кузнецов // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка / За ред. С.Д. Максименка, Л.О. Онуфрієвої. — Вип. 25. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2014. — С. 582-596.
4. Кузнецов М.А. Виды студенческих страхов и особенности их динамики /

М.А. Кузнецов, В. С. Шаповалова // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія, Вип. 49. — Х.: ХНПУ, 2014. — С. 58-68.

5. Кузнецов М.А. Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності / Кузнецов М.А., Фоменко К.І., Кузнецов О.І. — Х.: ХНПУ, 2015. — 339 с.

6. Кузнецов М.А. Специфіка реагування на екзаменаційний стрес у студентів з різними рівнями емоційної креативності / М.А. Кузнецов, Н.Ю. Діомідова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. — Психологія. Випуск 35. — Х.: ХНПУ, 2010. — С. 149-154.

7. Прохоров А.О. Психические состояния и их проявления в учебном процессе А.О. Прохоров. — Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 1991. — 167 с.

8. Развитие личности в развивающем образовании: монография / Под ред. А.К. Дусавицкого, Е.В. Заики. — Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2011. — 292 с.

9. Cheng H. Attributional style and self-esteem as predictors of psychological well being / H. Cheng, A. Furnham // Counselling Psychology Quarterly. — 2003. — V. 16. — №2. — P. 121-130.

Надійшла до редколегії 13.03.2016 р.